

העימות בין דוד המלך לשמעיה בן גרא

א. צוואת דוד – הבעיה

המלים האחרונות, שהתורה מצטטת מפיהם של גדולי אומתנו (אברהם, יצחק, יעקב ועוד גדולים אחרים), נושאות בדרך כלל מסר עקרוני וערכי, מסר העוסק באמונה, בעם ישראל ובארץ המובטחת.

לעומת אלה, נעיין בפרק ב' במלכים א'. הפרק מספר על מותו של דוד המלך, משיח ה', שהיה "ידע נגן וגבור חיל ואיש מלחמה ונבון דבר ואיש תאר וה' עמו" (שמ"א ט"ז, יח). נבדוק מה היו דבריו האחרונים של דוד? כיצד נפרד מעמנו ע"פ עדות הכתוב?

פס' ז: "ולבני ברזילי הגלעדי תעשה חסד..."

פס' ח-ט: "והנה עמך שמעי בן גרא בן הימיני... והורדת את שיבתו בדם שאול".

פס' י: "וישכב דוד עם אבותיו".

הצייווי להוריד את שיבתו של שמעי בדם שאול. הוא המסר האחרון שמביא ספר מלכים משמו של דוד¹. האם מדובר בנקמה וחשבונות אישיים המטרידים את נפשו של דוד בשעה נשגבה זו?

לא נראה כי דוד המלך יתעסק בדברים אלו, במיוחד לא בשעתו האחרונה. דוד חי כל ימיו בתחושה של "בחיר ה'".

"...לא זו בלבד שהוא רואה בכל מקרי חייו את אצבע ה', ושגם את ייסוריו הוא מקבל כנסיונות ומתוך הכנעה, אלא שאת עלייתו על כסא מלכות ה' הוא רואה מתוך נקודת ראות של נצחי דתי... מלכותו היא מפעל נצחי של ה', גילוי עליון של חסד... בו בחר ה' לרומם את עמו..."

גם כאן, בסוף ימיו, מדובר כנראה בעניין מהותי ורעיוני, המייצג את השקפת עולמו של דוד. אם נתעמק בעניין נמצא, אולי, את הקו שהנחה את דוד לאורך חייו, ושבזכותו ייסד את שושלת בית דוד – אשר פסגתה המשיח הגואל.

ב. פגישה ראשונה – שמעי מקלל

כדי להבין בעיה זו, הבה נכיר את העומד מול דוד. בשמואל ב', ט"ז מספר לנו הכתוב על בריחתו של המלך מפני אבשלום בנו המורד בו, תוך כדי בריחתו: "ובא המלך דוד עד בחורים, והנה משם איש יוצא ממשפחת בית שאול, ושמו שמעי בן גרא, יוצא יצוא ומקלל" (פס' ה). שמעי מפגין זלזול במלך, הוא מחרפו ומקללו.

מעשיו מהווים פגיעה וזלזול חמורים: "ויסקל באבנים את דוד, ואת כל עבדי המלך דוד, וכל העם, וכל הגיבורים מימינו ומשמאלו" (פס' ו). הליכה רצופה המלווה בסקילת דוד וכל אנשיו וגיבוריו. (רד"ק: "יעפר בעפרי" – הכפל לחיזוק העניין). אף דיבוריו של שמעי מכוונים לפגוע ולעלות בנקודה הרגישה ביותר: "וכה אמר שמעי בקללו: צא צא איש הדמים

1. בדה"ב פרק כ"ט מובאות ברכות ותפילות שבהן נפרד דוד.

ואיש הבליעל. השיב עליך ה' כל דמי בית שאול... ויתן ה' את המלוכה ביד אבשלום בןך – והנך ברעתך, כי איש דמים אתה!" (פסי' ז-ה). ברגע זה של חולשתו ושברונו, הוא מזכיר לדוד את חטאיו ואת מצבו הנורא, כאשר בנו שלו מורד בו.

רשיי משתמש בתיאורי פסוקינו אלו כדוגמה מוחשית להסבר הפועל "קלל": "כל קללה שנמקרה – לשון הקל וחלול, כמו 'והוא קללני קללה נמרצת' (מל"א ז', ט). רמבי"ם מציגם כדוגמה להגדרת ביזוי וחרפות: "כל המבזה את המלך או המחרפו – יש למלך רשות להורגו, כשמעי בן גרא" (הלי' מלכים ג', ז). ואכן, אבישי בן צרויה רוצה להשיב לשמעיה כגמולו: "אעברה נא ואסירה את ראשו" (פסי' ט).

שמעי אינו "סתם אדם", המילה "איש" שמקדים הכתוב לשמו היא לשון גדולה וחשיבות. "כל אנשים שנמקרה לשון חשיבות" (רשיי לבמדבר י"ג, ג). וכן: "דומין לי... ה' איש מלחמה" (במד"ר ט"ו, כג). חז"ל מוסיפים ומספרים לנו כי "מימות משה ועד רבי לא מצאנו תורה וגדולה במקום אחד" (רשיי): "שאין כמוהו בכל ישראל וצדולה, כגון משה שהיה גדול על כל ישראל מלכות וצמורה, וכן רבי נשיאות וצמורה". הגמרא במסכת סנהדרין לו, ע"א מקשה:

"הא הוה שלמה?" (שהיה יחיד בדורו) ומתצת: "הוה שמעי בן גרא". משמע מכאן, ששמעי היה שקול כנגד שלמה בגדולתו הרוחנית. בזוהר (ח"ב קז, ע"ב) מודגש: "שמעי ת"ח היה וחכמה רבה היתה בו" ורשיי בפרקנו על פסוק י מציין שהוא היה "רלש לקנהדרין". לפי הגמרא במסכת ברכות (ח', ע"א) מתברר כי שמעי חינך את שלמה: "ואמר ה' חייא... לעולם ידור אדם במקום רבו, שכל זמן ששמעי בן גרא קיים – לא נשא שלמה את בת פרעה...".

ואכן, אם נעיין בסגנון דבריו של שמעי, נוכח שדבריו נשמעים כתוכחת נביא, המודיע לסובל כי סבלו הוא עונש מאת ה', ומיידע אותו מהו החטא עליו נענש (כך מודיע שמואל לשאול: "יען מאסת את דבר ה' – וימאסך ממלוך". [בשמ"א ט"ו, כג]). שמעי אומר מפורשות את שם ה': "השיב ה' עליך... ויתן ה' את המלוכה ביד אבשלום". הוא יוצא נגד דוד בשם ה', נושא את דגל האמונה והתורה: "מהו 'יצא יצא' שתי פעמים? יציאה אחת שיצא מבית המדרש לקלל את דוד... (זוהר, שם). מסתבר, איפוא, שלפנינו התמודדות רעיונית בין שניים מגדולי הדור. דוד המלך מצד אחד ושמעי בן גרא מצד שני.

ג. תוכן הקללה

על מה נסוב העימות הרעיוני הזה? את תוכן קללתו של שמעי מתמצתים חז"ל (שבת קה, ע"ב): "והוא קללני קללה נמרצת" (מל"א ב', ח). נוטריקון: נואף הוא, מואבי הוא, רוצח הוא, צורר הוא, תועבה הוא". הרשימה ה"מחמיאה" הזו נחלקת לשתי קטגוריות:

- א. נואף, תועבה (=במקרים רבים מיוחסת בתורה לגילוי עריות).
- ב. רוצח צורר.

הכינוי "מואבי" פוגע בשורשיו של דוד, מעין מה שכל מקלל מצוי עושה, כשהוא מזכיר גם את שושלת המקולל כמה דורות לפניו ואחריו. שמעי עצמו משתמש בשני כינויים: "איש הדמים ואיש הבליעל" (פסי' ז). רלב"ג: "ייתכן שקראו 'איש הדמים' – כי דמים רבים שפך [=רוצח, צורר], וקראו 'איש הבליעל' על דבר בת שבע, אשת אוריה החתי [=נואף, תועבה]".

1. חטא בת שבע

את הפסי "ושמעיה הלך בצלע ההר" (ג), מפרשים חז"ל כמתייחס לחטא דוד: "שהזכיר (שמעיה) מעשה הצלע – והוא שדוד אמר (תהלים ל"ח): 'כי אני לצלע נכון'. 'והגך ברעתך' – א"ר אבא בר כהנא: אסקופה של בת שבע מהלכת לפני דוד" (ילקייש ח"יב קנא)². אלא שכבר כאן מוציאים חז"ל את היעוקץ ומפחיתים ממשקל העניין: "ד' חנינא בן גמליאל אמר: לעולם אין מחליפין, לא זכות בחובה ולא חובה בזכות (זית רענן – "שאם חטא אדם ועשה מצוה – נותנין לו שכר על המצוה וגובין על העבירה"), חוץ משל ראובן ומשל דוד, שנא': 'שמעיה הולך בצלע' ואעפ"כ 'הר' לעומתו (זית רענן – "פירוש 'צלע' היינו אשה, שהוא מעשה בת שבע. 'אעפ"כ הר לעומתו' – פירוש: זכות שעשה בהר, שמצינו במלכים... עמדה לו נגד עוון בת שבע" (ילקייש ח"יא תתקנא). אם אמנם הזכיר שמעיה את חטא בת שבע, לא היה זה עיקר כוונתו. לא הייתה זו אלא "תזכורת" משנית לחטא שכנגדו יצא שמעיה.

2. חטא שפיכות הדמים

דוד הוא "נעים זמירות ישראל", שקם בלילה לשיר ולשבח לקונו. איש רוח הוא ומנהיג דתי. מצד שני דוד הוא מצביא צבאי, איש מלחמות אשר שפך דמים רבים (ראה שמ"א כ"ז, יא; שמ"ב, ח' ועוד). צידוקו של דוד הוא היותו שליח ה', הלוחם את מלחמות ה': "הלא משנאיך ה' אשנא, ובתקוממך אתקוטט" (תהלים קל"ט, כא). אך כל חייו של דוד מלווה אותו ההתמודדות בנושא, ופעמים רבות הוא מדגיש את הסתייגויותיו מהריגות ורציחות, כמו: שמ"ב א', טז: "ויאמר אליו דוד (לדואג): דמך על ראשך, כי פיך ענה בך לאמר אנכי מתתי את משיח ה' (שאלו). שמ"ב ג', כח: "נקי אנכי וממלכתי מעם ה' עד עולם מדמי אבנר בן נר". שמ"ב ד', ט, יא: "ויען דוד את רכב ואת בענה אחיו... ועתה הלא אבקש את דמו (של איש בשת) מידכם". אף אביגיל החכמה פונה אל דוד בנקודה זו (שמ"א כ"ה): "ח"י ה' וחי נפשך אשר מנעך ה' מבוא בדמים" (פס' כו), "ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול לב לאדני ולשפך דם חנם" (פס' לא). ודוד עונה לה בהכרת טובה מרובה: "וברוך טעמך וברוכה את, אשר כלתני היום הזה מבוא בדמים" (פס' לג).

בעזרת הבנה זו ניתן ליישב תמיהה בקשר לאיסור שחל על דוד לבנות את ביהמ"ק. נתן הנביא (שמ"ב ז') אינו מציין סיבה לאיסור זה. ואילו כאשר דוד מספר זאת לבנו, הוא מנמק: "דם לרב שפכת, ומלחמות גדלות עשית – לא תבנה בית לשמי, כי דמים רבים שפכת לפני" (דבה"א כ"ב, ח). יהודה אליצור מתבסס על דברי הרד"ק במקום, ואומר כי "אפשר להניח... כי דוד התלבט במשך שנים ושאל את עצמו: מדוע לא הורשיתי אני לבנות את ביהמ"ק? והוא הוא שהסביר לעצמו, כי בגלל הדמים הרבים לא ניתן לו לבנות מקדש. הוי אומר: בנשמתו של דוד היתה פוקה. החרידתהו העובדה, כי כל הימים הוא נלחם ושוּפך דמים" (מתוך המאמר: "חכמות נשים בנתה ביתה". בתוך "משפחות בית ישראל" – הכינוס השנתי למחשבת היהדות, ירושלים תשמ"ד). אם כן, שמעיה בן גרא, בקללו את דוד, פוגע ממש בציפור נפשו: "צא צא איש הדמים ואיש הבליעל. השיב עליך ה' כל דמי בית שאול, והנה ברעתך כי איש דמים אתה". וחז"ל מספרים

2. איסקופה=צלוחית. כלומר, שמעיה מזכיר לדוד ששתה בצלוחית שאינה שלו – בת שבע, ועבירה זו הולכת לפניו וגורמת לו רעה זו.

כי "יותר היה מה שעשה לו שמעי בן גרא, מכל הצרות שעברו עליו עד היום ההוא" (זהר, שם). "לא רבים הם האנשים שהביכו והסעירו את דוד כשמעי בן גרא... דברי שמעי עוררו בלבו את הפוקה. לבו אמר לו: הלא הוא צודק. אני באמת איש דמים..." (אליצור, שם).

אכן, דוד עצמו מתלבט אם שמעי צודק, והתלבטות זו מוצאת את ביטוייה בקרי וכתוב שבדבריו: "כה יקלל, כי ה' אמר לו: קלל את דוד. ומי יאמר (נגדו): 'מדוע עשית כן?!'". — הקרי מציג אפשרות של שליחות שמעי מהי. "כי (כאשר) יקלל — וכי ה' אמר לו: קלל את דוד?" מהסס הכתיב, ובאמת, "מי יאמר מדוע עשית (עשה) כן?". מי יודע אם מדבר שמעי מלבו, או שמא הוא שליחו של ה', שעלול להדיח את דוד (כמו שהדיח את שאול)?

השאלה הזו נותרת פתוחה, בינתיים, עבור דוד — וגם עבורנו, הקוראים.

ד. פגישה שנייה — האם שמעי שליח ה'?

בפעם השנייה אנו פוגשים בשמע, לאחר שדוד זוכה שוב במלכותו. זקני יהודה, וכל איש יהודה כאיש אחד מודים בכך ושולחים לקראתו מסר: "שוב אתה וכל עבדך" (שמ"ב י"ט, טו). עם איש יהודה ממחר גם שמעי לבוא: "וימחר שמעי בן גרא... ואלף איש עמו מבנימין.. וצלחו הירדן לפני המלך" (פסי יז-יח). "אין מצליח אלא לשון שחיה, שנא: 'וצלחו הירדן לפני המלך' (תנחומא נשא כב). ענף יוסף (שם): 'שפירושו גם כן שעשו דבר גדול, ונצחו יצרם, ועברו הירדן ברגליהם להראות הכנעה לפני המלך קודם כל ישראל. ונפל בשמע לפני המלך יבעברו בירדן ר"ל בעוד שהיה המלך עובר בירדן, בתוך המים". שמעי מתחנן על נפשו: "אל יחשב לי אדני עון, ואל תזכר את אשר עָוָה עבדך... לשום המלך אל לבו. כי ידע עבדך כי אני חטאתי, והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף לרדת לקראת אדני המלך" (פסי כ-כא). נראה כי שמעי חזר בו, ובא להראות ולומר זאת למלך.

אך מצד שני, בדברי שמעי בולט חסרונו של ביטויי קודש. לעומת השימוש בסגנון נבואי ובשם ה' בקלות — כאן לא נזכר שם ה' כלל! אף המילים חטא, עוון וכיו"ל יכולות להתפרש כמושגים של חולין ושל פגיעה בזולת. "אל יחשוב לי אדני עון" — העוון הוא למלך בלבד; ולא לאלוקים.

חז"ל מלמדים אותנו מהם טיעונו של שמעי: "כשבא שמעי אצל דוד, אמר לו: מה אחיו של יוסף גמלוהו רעה והוא גמלן טובה — כך אני גמלתיך רעה, גמול עמי טובה... אמר לו שמעי לדוד: כל ישראל גמלון רעה ואני יותר מכולן. וכל ישראל יושבים ומקוים מה אתה עושה עמי. אם קבלת אותי — כל ישראל באים ומשלימים עמך" (ילק"ש ח"ב קנ"א).

שמעי, אכן, מכיר ברעה שגרם לדוד. ומבקש שלא יענישו. אך בין השיטין ניתן לראות, אולי, שהוא אינו חוזר בו. הוא רק מתאר לדוד מדוע יישתלם לוי, לדוד, לסלוח לשמע. ההשוואה ליוסף ואחיו אמביוולנטית גם היא, שהרי מאחורי חטא האחים עמד רצון ה'. "כוונת הגמרא שבסוטה י", ע"ב י"ה הוציא דבר גדול לאור, היא ירידת ישראל למצרים, בדרך מגונה וצער... שלמו לו מידה כנגד מידה... ("יתורה תמימה" על בראשית ל"ח, כה). הכתוב אינו שוכח את עונו של שמעי, ומזכירו לנו ברמז. בצטטו את שמעי האומר פה: "ביום אשר יצא אדני המלך מירושלים..." (פסי כ), המילה "יצא" מנוקדת מעליה, כלומר אדם אחר יצא באותו יום וקילל את דוד: "צא צא".

מלבד פוסל גם את מעשיו של שמעי, לא רק את דבריו. לדעתו שמעי בא ראשון ויבעת רצה המלך לעבור (את הירדן) נפל לפניו, כי אחרי עוברו הירדן — יתפוס המלכות, ומלך שמחל על כבודו, אין כבודו מחול. לא כן טרם עבר, ועודנו דינו כהדיוט ויוכל למחול. טעמיו של שמעי אינטרסנטטיים בלבד.

בכל זאת אין הדברים מוחלטים. יש אפשרות שהקבי"ה העיר את רוחו (של שמעי) לבזות את דוד (ע"פ הרד"ק). לכן נמנע דוד מלפגוע בו:
 "היום יומת איש בישראל? כי הלא ידעתי כי היום אני מלך על ישראל" (פסי כג). רש"י: "עד עכשיו הייתי סבור: לא זלזל בי אדם גדול כזה, אלא אם כן נפסקה מלכותי מאת המקום והוא אמר לו 'קלל את דוד'. אבל עכשיו, שהוא מתחרט, ידעתי כי מלך אני".
 זוהי המסקנה המסתברת מן העובדה ששמעי מתחרט, וגם ממצבו של דוד – השב לכסא מלכותו. המסקנה **סבירה**, אך לא מחלטת, והספק ממשיך לשכון בלבו של דוד.

ה. ההכרעה

תשובה סופית ומוחלטת מקבל דוד רק בסוף ימיו, כשהוא נוכח לדעת שבנו שלמה, בן צדיק ורצוי, ממשיך את שושלת המלוכה. רק אז מקבל דוד הוכחה רטרואקטיבית ששמעי לא היה שליח ה', אלא דיבר ממחשבות לבו. כיוון שנשבע לו דוד – למה הרגו, שנראה אשר שבועה זו היתה בעלילה...? אלא ודאי דוד... קיבל מה שלא היה ראוי לו שיקבל [הסולם – ידהיינו ששמעי סקלו באבנים ועפר בעפרי"], ומשום זה 'יודעת את אשר תעשה לו' כתיב" (זוהר ח"ב קח, ע"א).

בצוואתו לשלמה מבטא דוד הבנה זו. פעמיים חוזרת המילה "והוא" בדברו על שמעי:
 "והוא קללני קללה נמרצת ביום לכתו מחיים, והוא יוד לקראתי הירדן" (מל"א ב', ח). מעשיו ודיבוריו של שמעי נבעו, אפוא, מיוזמתו שלו, ולא משליחות אלוהית.

וכנגד מעשיו אלו מזהירו שלמה: "ביום צאתך ועברת את נחל קדרון [דעת מקרא – "בו עוברת הדרך מירושלים לבחורים, ולאחר המעבר של דוד בו, קלל שמעי את קללתו הנמרצת"] – זמך יהיה בראשך [ההלשון מכון כנגד דברי שמעי שכינה את דוד איש הדמים]" (מל"א ב', לז). שמעי מסכים ונשבע, אך לאחר שלוש שנים מפר שבועתו.
 "מהו 'צא יצא' שתי פעמים? יציאה אחת שיצא מבית המדרש לקלל את דוד, ויציאה אחת שיצא מירושלים אל עבדו, שמת עליה. וע"כ אמר (שלמה): 'והיה ביום צאתך'" (זוהר שם קז).

שלמה מוכיחו: "אתה ידעת את כל הרעה [לעומת "והנך ברעתך", שאמר שמעי]... והשיב ה' את רעתך בראשך [לעומת "השיב עליך ה' כל דמי בית שאול"] (מל"א, שם). מלבי"ם – "אתה ידעת את כל הרעה" – כי במה שקלל את דוד, היה יכול לומר שהיה שוגג, כי חשב שדוד נרדף מפני עוונותיו ואלוקים עזבו. אולם מה שאנה ה' לידך שתעבור על השבועה ותמות עיני בנו, זה העד כי ידע לבבך מן הרעה, ר"ל שלא היה מעשה שוגג בלא ידיעה, רק לבבך ידע אז שאתה עושה רעה והיית מזיד. לכן יוהשיב ה' את רעתך בראשך".
 ואכן, שלמה מדגיש בדבריו את העובדה ששמעי הוא יוזם הקללות, ואין הוא בא בשם ה': "הרעה אשר ידע לבבך... אשר עשית... רעתך", הרעה היא רעתו של שמעי, אשר יצאה מלבו.

ו. לסיכום – משמעות צוואת דוד

עד כה ראינו עימות בין שני גדולי תורה, על זכאותו של דוד למלוך. עימות זה נע סביב ההתמודדות, שאתה חי דוד כל ימיו: האם עושה הוא כשורה במלחמותיו ובשפיכת דם, או לא. לפי השקפתו של שמעי, דוד ההוא "איש דמים", כי דמים רבים שפך. שמעי מכנה את דוד צורר ורוצח. במשך חייו מתלבט דוד אם צדק שמעי, ומסקנה סופית ומוחלטת מתגלה

לו עיני מלכותו של בנו שלמה. דרכו היא הצודקת. אין הוא חוטא במעשי הדמים שלו. בעקבות אי ציותו של שמעי לתוצאות המסקנה הזו, נענש הוא במוות, ואם לדייק: עונשו של שמעי "והורדת את שיבתו בדם שאול", כנגד השקפתו על שפיכות הדמים.

דוד אכן תובע משמעי את עלבונו, אך זה איננו עלבונו האישי. דוד רואה זאת כפגיעה עקרונית בבחירתו האלוקית, ובסיבותיה של בחירה זו. לפני מותו מבהיר המלך לבנו, לתומכי שמעי ולעם כולו, מהי הדרך הנכונה ובזכות מה נבחר. הוא מלמד אותם כי את כל החיים יש לנווט לאורו של צו ה', ותמיד צריכה להיות המטרה לשם שמים. כדי להגיע למטרה זו, לעתים יש לגמול חסד (לבני ברזילי הגלעדי), ולעתים – להלחם (בניגוד לדברי שמעי).

מלחמות דוד הן מלחמות ה': "משנאיך ה' אשנא", ובמלחמות כאלה אין פסול. אדרבא: "כל האומר הקב"ה רחמן – יוותרו מעיר" (בי"ק נ, ע"א) – שהרי ציווי הקב"ה הוא חוק-על, חשוב יותר מהרגשות פרטיות של רחמים וכדו'. וכשבתוח דוד כי קללתו של שמעי נבעה מיוזמתו, ולא משליחות אלוקית – כשאושרה דרך חיו עיני מלכות בנו – הוא רוצה להנחיל דרך זו לבן המולך וגם לעם ישראל כולו.

ז. העימות שבין דוד לשמעי על הרצף ההיסטורי

1. מבט לעבר – הרקע לעימות

לעימות שבין דוד לשמעי רובד נוסף. כשמציג הכתוב את שמעי בפעם הראשונה, הוא מקדים לשמו את התיאור: "והנה משם (מבחורים) איש יוצא ממשפחת בית שאול..." (ש"א ט"ז, ה). וגם כשאנו כבר מכירים אותו, מזהה שמעי: "בן גרא בן הימיני מבחורים" (מל"א ב', ה). כלומר, מאחורי שמעי עומדת כל משפחת בית שאול, שהתואר "בן הימיני", הוא תוארה. "לא אמר איש ימיני להיותו [רק] בן משפחת בנימין, אבל כי כל משפחת שאול היו נקראים כן..." (יוסף לקחי על מרדכי, אסתר ב', ה).

לאורך כל תקופת מלכותו, מתאפיין שאול בנוהגו הרך והצנוע, ובשעת המלכותו הוא אומר לשמואל: "ויען שאול ויאמר: הלא בן הימיני אנוכי, מקטני שבטי ישראל, ומשפחתי הצעירה מכל..." (ש"א ט', כא). גם לאחר המלכתו נותר שאול ענו וותרן. הוא אף נכנע לעם ומובל על ידו, במקום להובילו. שאול מוגדר "בחור וטוב", ואכן אדם פרטי שהוא עניו, רך וותרן הוא "משכמו ומעלה". אבל למלוכה אינו מתאים, ובהמשך אומנם מחטיא שאול את ייעודו, וחומל ומרחם על אגג מלך עמלק.

שמעי דבק בהשקפת שאול ומשפחתו, גם הוא "בן הימיני". גם הוא "מבחורים", ודוגל בבחירות=צעירות=צניעות וענווה (היום היינו קוראים לו אולי י"פה נפש). זה מול זה מתעמתים פה דוד ודרכו – מול שאול ודרכו, והמסקנה האבסולוטית, שמסומלת ע"י מלכותו של שלמה (להבדיל מיונתן שלא זכה) – היא הבאה לידי ביטוי בצוואת דוד. לכן כשמנסח דוד את הוראתו, אומר הוא: "והורדת את שיבתו בדם שאול", הרומז לנו על שאול.

2. המשך העימות וסיומו

העימות לא הסתיים עם מותו של שמעי. חז"ל מתארים לנו את המשכו, בעקבות הכתוב. מרדכי ואסתר נלחמים בהמן מלחמת חורמה: המן הוא "המן האגגי" מזרע אגג, בן עמלק. "נימצא כי את כל זה (סיפור המגילה) סיבה ראשונה – שאול בחיר ה'. כי...

פירוש: מאחר ור"י ס"ל שירושת האחים מאביהם אין להם דין ירושה אלא כלקוחות משום שאנו אומרים אין ברירה והוי כאילו החליפו חלקיהם ומתזירים ביובל. נמצא לדעת ר' יוחנן האחים שחלקו יש להם בקרקע רק קנין פירות ולא קנין הגוף, ולדעתו הרי הוא סובר שקנין פירות הן כקנין הגוף ועל כן יכולים האחים שחלקו להביא בכורים ויכולים לומר "האדמה אשר נתת לי". אבל אם ר"י יסבור שקנין פירות לאו כקנין הגוף יצא שאחים שחלקו רק קנין פירות יש להם בקרקע ואין יכולים להביא בכורים כי אין להם קרקע. ורק אם ירושה כזו שנפלה להם מימי יהושע מאב לבן ומבן לבן עד סוף הדורות שאז יש בן הנקרא "יורש" רק הוא ואין לו אחים – יוכל להביא בכורים שהרי השדה שנפלה לו בירושה יש לו בו קנין הגוף. אבל אם יהיו אחים וחלקו לא יוכלו להביא בכורים.

והקשו בתוס' בגיטין מז, ע"ב ד"ה טבל וחולין, לפי רש"י שפירש על הא דאמרו שם: "ישראל ועכו"ם שלקחו שדה בשותפות – טבל וחולין מעורבין זה בזה דברי רבי. ר' שמעון בן גמליאל אומר של עכו"ם פטור ושל ישראל חייב".
ופירש רש"י: "טבל וחולין מעורבין – אין לך כל חטה וחטה שאין חזיה טבל וחזיה חולין שחלק עכו"ם פטור. ואף לאחר שחלקו התבואה הלוקח מן העכו"ם צריך לעשר, וישראל צריך לעשר את שלו מניה וזיה ולא ממנו על טבל גמור ולא מטבל גמור עליו מפני שמפריש מן הפטור על החיוב ומן החיוב על הפטור".

הטעם מפורש בגמ' שלדעת רבי אין ברירה לכן לא אומרים לאחר שחלקו הוברר הדבר שמה שביד הישראל הוא טבל ומה שביד העכו"ם חולין, אלא בשני החלקים טבל וחולין מעורבין. ולרשב"ג הסובר יש ברירה אנו אומרים הוברר הדבר שמה שביד ישראל טבל, ומה שביד עכו"ם חולין.

לפ"י? מקשים התוס' למה אומרת הגמ' שאם ר' יוחנן יסבור קנין פירות לאו כקנין הגוף דאין ברירה לא יוכלו להביא בכורים רק חד בחד, הרי לפי רש"י אם יש ברירה, יש בכל חלק של האחים שחלקו מעורב חלק של קנין גוף שהוא הירושה וחלק של קנין פירות שהוא כלוקח, אי"כ על החלק שיש לו בוודאי קנין גוף חייב להביא בכורים והחלק השני שפטור יקדיש אותם כדאמרין בב"ב פא, ע"ב שאם קנה אדם אילן אחד לר"מ או שני אילנות לרבנן שיש ספק אם קנה קרקע או לא מביא מספק בכורים ולא קורא.
ופרכינן וליחוש דלמא לאו בכורים נינהו וקא מעייל חולין לעזרה? ומתציס דמקדיש להו. אי"כ ה"ה כאן על החלק שיש לו קנין פירות והם פטורים והוי חולין יקדיש אותם ויביא בכורים, ומדוע אומרת הגמרא שאי אפשר להביא רק חד בחד. ודוחק לומר שכוונת הגמ' שלא משכחת לה דמייתי בכורים כהלכתן בלא הקדשה דלישנא משמע דלא מייתי כלל קאמר, ע"כ תוכן דברי התוס'.

על דברי תוס' אלו מקשה בעל "שאגת אריה" בסימן צ' וז"ל: "דברי התוס' אינם מובנים לי כלל במה שכתבו והמותר שהוא חולין מצי מקדיש ליה כדאמרין בפי הספינה, דהקדש מה טיבו לכאן, שהרי אפילו למ"ד קנין פירות לאו כקנין הגוף דמי שהוא ריש לקיש, מ"מ מודה שמביא אלא שאינו קורא, אי"כ אחים שחלקו ולקוחות הן, יביאו בכורים אפילו לא חד בחד. ומה שאמרה הגמ' שאם ר' יוחנן סובר קנין פירות לאו כקנין הגוף לא מצינו רק חד בחד, היינו לא מצינו שמביא בכורים וקורא כדפירש שם רש"י, אבל להביא בכורים בלי קריאה אפשר להביא גם אחים שחלקו". אי"כ, מקשה השג"א, למה הוצרכו לומר תוס' שחלק המותר שהוא פטור וחולין הם יצריך להקדיש, הרי אין חולין לגמרי כי הם חייבים בבכורים בלא קריאה.

וב"קונטרס אחרון" שעל "שאגת אריה" לסימן צ' מביא בשם בעל "חוות דעת" שאישתמיט לשג"א דברי התוס' בב"ב קל"ו ד"ה מביא שכתבו שאם אנו אומרים שקנין

פירות לאו כקנין הגוף – מביא בכורים לדעת ריש לקיש רק מדרבנן, ולכן לא קשה קושיית השג"א על תוסי' דוודאי המותר שהוא חולין מביא מדרבנן וצריך להקדישם כדי שלא יכניס חולין לעזרה.

אמנם בעל "קונטרס אחרון" מיישב את השג"א שהוא צודק ולא צריך להקדיש גם אם נאמר שמביא מדרבנן. שיש לחלק בין המוכר שדהו לפירות שלוקח אין לו כלל קנין הגוף בקרקע ומה שמביא הוא רק מדרבנן ולכן צריך להקדישו שלא יהיו חולין בעזרה. אבל אחין שחלקו לדעת רש"י יש לכל אחד מהאחים חלק בקנין הגוף ולכן עיקר ההבאה הוא בחיוב ודאי ואין צריך להקדיש המותר, שיש לו רק קנין פירות, דבכורים אין להם שעור מן התורה כדתנן בפ"ב מבכורים, ועיי' המותר הוי תוספת בכורים ואין כאן חולין בעזרה. וכיוון שחייב להביא מחמת קנין הגוף מביא נמי לחלק קנין פירות ואף שהבאת חלק זה הוא מדרבנן, מ"מ כיוון שעיקר הוא מביא כדין מחמת קנין הגוף, יכול להביא המותר בלא הקדש, והדרה קושיית השג"א על תוסי' למקומה.

נראה לי שתירוץ זה אינו מספיק ולא דמי לתוספת בכורים שאין צריך להקיש לדין של אחים שחלקו. כי מה שאמרו שיכולים להוסיף על הבכורים, היינו שהתוספת גם נראים לבכורים ואין על הפירות הללו שום עיכוב, שהרי גדלו בשדה שיש לבעליה קנין הגוף ממש או קנין פירות שהן כקנין הגוף, ולכן אין צריך להקדיש התוספת. אבל פירות שגדלו בשדה של אחים שחלקו, הגם שיש לו חלק בשדה בקנין הגוף לא יכולים חלק הפירות שעליהם קנין פירות בלבד להיות תוספת בלא הקדש, שהרי החלק הזה אינו ראוי לבכורים. ועיי' צריך להקדישם, ואתי שפיר דברי התוסי' דהמותר שהוא חולין צריך להקדיש.

אאמו"ר זצ"ל תירץ* שלא יהיה קשה על השג"א מה שהקשה הי"חווה דעת": הרי ריש לקיש הוא שאמר קנין פירות לאו כקנין הגוף, ומה שמביא בכורים הוא מדרבנן ואע"פ כן לא צריך להקדיש? כי ריש לקיש לשיטתו דאית ליה בניזר דף כט, ע"א שחולין בעזרה לאו מדאורייתא אלא מדרבנן, שוב יכול להביא בכורים בלא להקדיש, כי הם אמרו והם אמרו. הם אמרו שיביא מדרבנן והם אמרו שאין איסור חולין לעזרה, עיי'.

ולי עדיין צ"ע על זה, שהרי הרשב"ם שם בפ"ב פא, עיי' ד"ה דלמא לאו בכורים כתב שאף אם נאמר חולין בעזרה מדרבנן – צריך להקדיש, "דלמא איכא דחזי ליה דנוהג בהם מנהג חולין כדין, וסבור קדשים הם הואיל ואייתניהו בעזרה ואתי לזילזולי בקדשים", עכ"ל. אי"כ גם אם חולין בעזרה מדרבנן והביכורים עצמם הבאתם מדרבנן, צריך להקדישם, ובעיני צ"ע קושיית השג"א וצדקו התוסי' (וראה עוד בעניין זה בספר "קהלת יצחק" להג"מ יצחק ב"ר ניסן מוילנא הוצאת "ספריית", תשנ"ד, שהביא הדרך לסדר זרעים שדרש הגה"צ ר' ישראל מסלנט, מעמי רניו ואילך).

— 3 —

ובדין אם קנין פירות כקנין הגוף דמי או לא, תהיה גם השלכה וזיקה באילן הסמוך למיצר חבירו לענין הבאת בכורים.

שנינו בירושלמי בכורים פ"א, ה"א במשנה:
"הנוטע בתוך שלו והבריק בתוך של יחיד (חברו) אינו מביא".
ובגמרא שם: "תני: אם הבריק ברשות מביא וקורא. ר' יוסי

* תירוץ זה מצאתי כתוב בתוך ספר שג"א בקונטרס אחרון.

בשם ר' אימי: והוא שנתן לו רשות לעולם הא לשעה לא. ר' יונה בשם ר' אימי: אפילו לשעה. חיליה דר' יונה מן הדא, היה חופר בור שיח ומערה קוצץ ויורד והעצים שלו. ועצים לא לשעה הן?! מה עבד לה ר' יוסי? – שרשים דרכן להחליף ומכיוון שדרכם להחליף – לעולם הן. א"ר מנא מילתיה דר' יוחנן מסייע לאבא, דא"ר יוחנן וכולן משום תורת גזלן ירדו להן, וכאן מכיון שנתן לו רשות להבריך אפילו לשעה – אי זה גזלן, עכ"ל.

ופירש ר"ש סירילאו: היה חופר בור או שיח – משנה היא בפרק לא יחפור, שאם חפר בתוך שדהו בור ומצא שורשים מאילן הנטוע בשל חברו קוצץ ויורד והעצים שלו. ועצים לא לשעה הן?! – דמשום שיש לו רשות לחפור בורו, מותר ליטול עצים? ודווקא בשעה שחופר הוא דשרי ליטול וכי אבל כל זמן דלא חפר אין לו רשות לקצוץ השורשים, דכיוון דלא מזקי ליה אינו רשאי לבטלן ולהזיק לחברו. והכא נמי לענין ביכורים כיוון דלשעה לא ממחיה בידיה – שלו מיקרי. ודחי דלא שרו רבנן אלא משום דדרכו להחליף לעולם, ולעולם מחליף ויונקים מן הבור ודמי לקרקע מבוטלת.

הנה דעתו של ר' יונה להוכיח דכיוון שאין לו רשות לבעל השדה לקוץ השורשים בזמן שלא בא לחפור שם בור, ממילא חשוב כאילו בעל האילן יש לו רשות לשעה להנות מן הקרקע של חברו, ובזמן שבא חברו לחפור בור, העצים של בעל הבור אע"פ שבעל הבור נתן לבעל האילן רשות ליטול משדהו רק לשעה, מ"מ מותר לו לקחת העצים בשבילו. הוא הדין נמי קרינן ביה שפיר קרא ד"ביכורי אדמתך" שחשבינן במי שכל הגידולים יונקים מאדמה שלו.

ובספר "יד דוד" ח"ב דף קח, ע"א כתב על זה, שהיה לגמרא להביא ראיה לר' יונה מהא דקיימ"ל דאילן הסמוך למיצר מביא וקורא שע"מ כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ. והא הרשות בזה הוי רק לשעה, שהרי אם יחפור בור, שיח ומערה יקצץ השורשים, וא"כ הוי רק לשעה ועם כל זה מביא וקורא.

אמנם הגמ' דוחה ראייתו של ר' יונה בטענה שיש הבדל בין שורשים שדרכם להחליף לעולם ולכן זה נחשב כאילו נתן לו רשות לעולם. משא"כ אם נתן לו חברו להבריך בשדהו רק לשעה לא הוי כל הגידולים יונקים מאדמתו. בהמשך מביאה הגמ' ראיה לר' יונה מדברי ר' יוחנן שכל הלכות המשנה שאמרו שאינו מביא בכורים הן משום תורת גזלן. אבל אם נתן לו רשות אפילו לשעה אין לו דין של גזלן.

לפי"ז ניתן להסביר את מחלוקתם של ר' יוסי ור' יונה. ר' יוסי שדעתו שצריך לקבל רשות לעולם להבריך בקרקע של חברו, סובר שלשעה יש לו רק קנין פירות בקרקע וקנין פירות לא כקנין הגוף דמי. ואם נותן לו רשות לעולם אפילו לקנין פירות בלבד מהני כאילו יש לו קרקע שלו ויכול לומר האדמה אשר נתת לי ומביא וקורא. אבל אם קיבל רשות להבריך לשעה הוי קנין פירות בעלמא ומביא ואינו קורא כדעת ריש לקיש.

ור' יונה סובר שגם אם נתן לו רשות לשעה ויש לו בשדה רק קנין פירות, לדעתו קנין פירות כקנין הגוף דמי ומביא וקורא כדעת ר' יוחנן. ולכן ר' מנא הביא סיוע לר' יונה משיטת ר' יוחנן שאם קיבל רשות אפילו לשעה ואין בו גזל ויש לו רק קנין פירות מביא וקורא, שקנין פירות כקנין הגוף דמי.

— ג —

בספר "עיר הקדש והמקדש" להג"מ יחיאל מיכאל טוקצינסקי (חלק ג' פרק י', עמ' קלה), יצא לדון בדבר חדש שלא דנו בו הראשונים וקמאי האחרונים, בעניין פירות שגדלו בירושלים אם חייבים הבעלים להביא מפירות אלה בכורים. הנקודה היסודית תלויה בדן קנין פירות אם כקנין הגוף דמי או לא.

כפי שבארנו כדי להתחייב להביא בכורים ולקרוא פרשת מקרא בכורים צריך שהמביא בכורים יהיו בו שני תנאים: א) שיהיה בעל הקרקע, ב) שיהיה מאותם האנשים שקיבלו חלק בארץ. אם חסר אחד מן התנאים כגון אם איננו הבעלים של אותה קרקע שממנה גדלו הגידולים, למשל המבריך בתוך של חברו וכדומה, אף שהוא מבני אבותיהם של נוחלי הארץ — ממעט מן הכתוב "אשר תביא מארצך". וכן אם חסר התנאי השני שאבותיו של בעל הקרקע לא היו מנוחלי הארץ כגון גרים וכיו"ב, אף שיש להם קרקע קנויה — מ"מ כיוון שאבותיהם לא נטלו חלק בארץ אינם בכלל "האדמה אשר נתת לי", שבפסוק זה כלולה הנתונה לאבותיהם שהיו מבאי הארץ (אמנם יביאו בכורים ללא קריאה).

מעתה למ"ד קנין פירות לאו כקנין הגוף חסר לאיש כזה התנאי הראשון ויביא ולא יקרא. לפי זה צריך לעיין למאן דאמר "ירושלים לא נתחלקה לשבטים" (יומא עא; מגילה כו, ע"א) — אין הכוונה שלא נתחלקה כלל לשבטים, שהרי זה בניגוד לפסוקים מפורשים בתנ"ך שירושלים נתחלקה לשני שבטים: יהודה ובנימין (יהושע ט"ו, א-ח ושם פסוק סג; שם י"ח, יא-כח ושופטים א', כא). אלא ששני השבטים יהודה ובנימין קיבלו את העיר ירושלים רק לדירה, והקרקע עצמה הייתה רכוש של כל ישראל, רק ששני השבטים היו בעלים פרטיים רק לזמן, וזכות השימוש בבתים ובקרקע שהייתה להם בכל ימות השנה היה כקנין פירות בלבד, ולכן יכלו להשכיר בתים בכל ימות השנה. אבל כשהגיעו הרגלים שהעיר דרושה לכל ישראל שהם הבעלים הכלליים של ירושלים, היו נכנסים עולי הרגל בבתים כבתוך שלהם ולא יכלו המחזיקים לדרוש שכר עבור השהייה בבתים.

לפיכך, מסיק המחבר, שאם אחד מאנשי ירושלים — עבר על התקנה שאין נוטעים בירושלים גינות ופרדסים (כדאיתא בבא קמא פב, ע"ב) ונטע שם פרדס מז' המינים, או שקנה שדה נטועה של נכרי בירושלים — יביא ביכורים בלא קריאה. אבל למ"ד קנין פירות כקנין הגוף דמי יביא ביכורים ויקרא שהרי יכול לומר "האדמה אשר נתת לי".